

*Guardians of the Memory
Пазители на паметта*

„КОЙТО ПРЕДОСТАВИ НА ЕВРЕИН ПОДСЛОН, ДОСТАВИ МУ ХРАНА ИЛИ МУ ОКАЖЕ ДРУГ ВИД ПОМОЩ, ПОДЛЕЖИ НА СМЪРТНО НАКАЗАНИЕ“

Поляци, репресирани заради оказана от тях помощ
на еврейското население – програма на Института за национална памет

Александра Намисло

*Институт за национална памет
Секция „Исторически изследвания“ – Катовице (Полша)*

Резюме. Институтът за национална памет реализира програма *Индекс на поляците, репресирани и убити заради оказана от тях помощ на евреите по време на Втората световна война*. Целта на Програмата е да бъдат установени имената на полските граждани, живели на територията на Република Полша преди 1 септември 1939 г. и подложени на репресии от страна на органите на военната и цивилната власт на Третия райх, от неговите служители и членовете на нацистката партия и от колаборационистките организации заради оказана помощ на еврейското население. Направен е опит установените случаи на престъпления срещу поляци, оказали помощ, да бъдат анализирани от гледна точка на формата на оказаната помощ, поводите, накарали лицето да предприеме това действие при опасни за живота условия, както и непосредствените причини, довели до репресии.

Keywords: assisting Jews; Holocaust; polish jews; World War II

Темата за полско-еврейските отношения по време на Втората световна война от години неизменно предизвиква оживени дискусии в Полша, при това не само сред историците. Тази тема, окачествявана по време на Полската народна република като маргинална, се завръща след 1989 г. Отношението на полското население към евреите в периода на немската окупация става предмет на многобройни публикации. Те разглеждат както проблема за индивидуалната и организираната помощ, така и трудната тема за безразличието и негативното поведение спрямо алиенираното чрез закона еврейско население. Все още обаче съществува необходимост изследванията на тази тема да бъдат продължени, за да доведат до поне приблизително установяване на числото на помагалите, тъй като броят на 6706-те (към 1 май 2017) удостоени от

Института „Яд Вашем“ със званието „Праведен сред народите“ не отразява реалния принос на полското общество в спасяването на евреите от екстерминационните действия на Третия райх.

Специална категория сред помагалите на евреите поляци са тези, които заради своята дейност по един или друг начин са били репресирани от немските власти. Проблемът за репресиите, на които са били подложени поляците, спасяващи евреи, не е бил предмет на по-обширни изследвания от страна на историците. Появилите се досега едва няколко публикации разглеждат само една категория репресирани – убитите заради помощ, оказана на евреите. Първият, който се занимава с проблема, е Шимон Датнер от Еврейския институт по история. В последната глава – *За тези, които, спасявайки, загинаха*, на издадения през 1968 г. труд *Гората на Праведните*, посветен на спасяването на евреи от поляци, се описват сто изследвани случая на помощ, оказана на евреи, в които смъртта си са намерили общо 343-ма поляци, като поименно са идентифицирани 242 от жертвите. По-голяма част от тях са разстреляни, а заедно с помагащите са загинали и 248 евреи¹⁾. Наред с останалите източници Датнер базира своите проучвания и на описания, направени от Централната комисия за разследване на хитлеристките престъпления в Полша, която публикува първите си изследвания относно оказваната на еврейското население помощ в края на 1967 г. и началото на 1968 г. Двадесет години по-късно един от участниците в Комисията – прокурорът Вацлав Белявски, отново се завръща към темата за убитите заради помощ, оказана на евреите. Той създава регистър на убитите и го публикува в *Престъпления на хитлеристите срещу поляците, оказали помощ на еврейското население*. Белявски подготвя споменатия списък, базирайки се на разнородни материали (над 2 хиляди протокола на свидетели, немски материали, писма и следвоенна документация), събрани в рамките на водено от него следствие на тази тема²⁾. През 1981 г. излиза първото издание на неговия труд, съдържащ имената на 795 човека, намерили смъртта си заради оказана от тях помощ на евреи. Във второто издание от 1987 г. регистрираните имена са вече 872³⁾. През следващите пет години установените от Белявски факти са подложени на проверка от страна на екип от Централната комисия за разследване на престъпленията срещу полския народ – Института за национална памет. В публикувания през 1993 г. том *Those Who Helped. Polish Rescuers of Jews during the Holocaust* са включени имената на 704 човека, убити заради помощ, оказана на евреите⁴⁾. В издадените през следващите години публикации на тази тема броят на жертвите на немската репресия заради спасяване на еврейско население възлиза на повече от 2 хиляди⁵⁾.

През 2006 г., започвайки реализацията на програмата *Индекс на поляците, репресирани и убити заради оказана от тях помощ на евреите по време на Втората световна война*, Институтът за национална памет се заема да запълни празнините в изследователската дейност за определяне на броя на

репресираните, в това число и на убитите. Автор на идеята е група от Краков, свързана с фондация „Институт за стратегически изследвания“, която кани за сътрудничество няколко полски институции. Първа дава позитивен отговор на поканата Главна дирекция на държавните архиви, която подготвя мериторичната и методологическата рамка на проекта, след което съгласието си изразяват и Държавният музей „Аушвиц-Биркенау“, Еврейският институт по история „Е. Рингелблум“, Папският университет „Йоан Павел II“ и Комитетът за съхраняване на паметта за поляците, помагали на евреи.

Дефиниции

Основна цел на проекта е да бъдат установени имената на репресираните заради оказана на еврейското население помощ полски граждани, живели на територията на Република Полша преди 1 септември 1939 г. Под понятието репресия се разбират действия на органите на военната и цивилната власт на Третия райх и преди всичко на съда и прокуратурата, на органите на полицията и службите за сигурност със съучастие на нацистката партия, на асоциираните и колаборационистки организации спрямо лица, които са нарушили, наложените от окупационното право правила за контактуване с еврейското население. За форми на репресия следователно се приемат: умишлено отнемане на живота на мястото на събитието (т.е. при разкриване на оказването на помощ), граждански и административно определени в резултат на действията на правосъдните органи наказателни санкции, в това число: отнемане на живота и лишаване от свобода (арест, затвор, концентрационен лагер, лагер за принудителен труд), физически и психически тормоз, загуба, повреждане или унищожаване на имущество⁶⁾. В регистъра са включени единствено събития, за които еднозначно може да се определи, че репресията е пряко свързана с акт на оказване на помощ. Под понятието помощ се разбират всички действия, в резултат на които се е стигнало до подобряване на ситуацията, в която се е намирало лице с еврейски произход, преди да бъде оказана споменатата подкрепа. Понятието включва: укриване, организиране или посредничество в намирането на скривалище (посочване на такова), доставяне на храна, пари, медикаменти, кореспонденция, организиране на бягство от гето, организиране на нелегално преминаване на границата, изработване на фалшиви документи и поддържане на връзка с еврейското съпротивително движение.

Методология

Събраните във вътрешната компютърна база данни факти за случаи на репресии заради помощ, оказана на евреите, са получени в резултат на проучвания във всички полски и чуждестранни архиви (в Израел, САЩ, Германия, Австрия, Литва, Украйна, Беларус), в музеите, посветени на еврейското мъченичество, в полската и чуждестранната литература и в пресата. Установили

сме, че в анализираните от нас източници се намира информация за повече от 3500 лица, които по различни начини са били репресирани заради оказана от тях помощ на евреите. Всяка получена от източниците информация, за чиято достоверност съществуват съмнения, е подложена на проверка и верификация. Проверката се изразява в съпоставяне на достъпните източници, търсене на допълнителни или допълващи информацията материали, а в случай на нужда също така и на задълбочени и по тази причина поглъщащи много време теренни изследвания. Информацията, определена като достоверна, е обработена с цел в рамките на установеното да бъдат пресъздадени изцяло събитията и обстоятелствата, при които се е стигнало до репресии. Освен формите на оказана помощ и вида на репресията спрямо помагалото лице в описанието следва да намерят място и отговорите на следните въпроси: какво е накарало лицето да се реши да окаже помощ в условия на опасност за живота си, дали е направило това безкористно, или се е ръководело от други подбуди (напр. желание за забогатяване). От съществено значение за установяване начина на извършване на репресията е и определянето на непосредствените причини, довели до нея. Придобиването на информация за всички тези елементи зависи, разбира се, от качеството и количеството на достъпните в източниците материали. Обработените по този начин бележки са публикувани в следващите томовете на *Регистър на случаите на репресия на полски граждани заради оказана от тях помощ на евреите по време на Втората световна война*. Първият том излиза през 2014 г. под формата на е-книга и е достъпен на интернет страницата на Института за национална памет.

Характеристика на източниците

В резултат на обширни проучвания от източниците успешно е извлечен богат материал за проекта. Една от категориите източници, която дава много нова информация за споменатия проект, са материалите, създадени и събрани от немското „правосъдие“ и репресивния апарат на Третия райх. Фактът, че до този момент не са били използвани в изследвания на тази тема или са използвани в ограничена степен, ги прави още по-ценни. В допълнение, те представляват достоверен материал, който не се нуждае от верификация. Към тях се отнасят: доклади, рапорти, отчети на немската полиция, изявления на полицейските извънредни съдилища, лични картони на затворниците от немските затвори и концентрационните лагери, както и процесуални и прокурорски актове на немските специални съдилища (*Sondergericht*). Втора категория източници представлява информацията за събития, свързани с оказването на помощ, съдържаща се в написани от спасените евреи спомени, показания, писма, фрагменти от спомени, мемоари и дневници. Важна група материали представлява и документалният материал, събран от Департамента на праведните на Института „Яд Вашем“ и Еврейския институт по история в рамките

на процедурите за присъждане на званието „Праведен сред народите“. От източниците, създадени след войната, важен за Програмата се оказва материалът, събран от Централната комисия за разследване на немските престъпления в Полша и нейните продължители (Централна комисия за разследване на хитлеристките престъпления, а след това Централна и Окръжна комисия за преследване на престъпленията срещу полския народ), както и процесуалните актове на следвоенните обикновени съдилища. Те се съхраняват в Архива на Института за национална памет.

Анализ на материала от източниците

1. Форми на помощ

Анализът на събрания материал сочи, че укриването и свързаните с него дейности, като доставяне на храна, дрехи, медикаменти и кореспонденция, са тази форма на помощ, заради която най-често са били оказвани репресии. В тази група се намират също и действията, съпътстващи укриването или произтичащи от него, като посочване на мястото за укриване, посредничество в намирането на скривалище, завеждане до мястото на укриване или позволение за пребиваване. С тези действия са свързани около 90 процента от всички случаи на верифицираните до този момент за нуждите на програма *Индекс* престъпления срещу поляци заради оказана от тях помощ на евреите. Укриването е тази форма на помощ, която носи най-голям риск от разконспириране. Останалите дейности, особено тези с еднократен или краткотраен характер, имат по-голям шанс за успех, но дори и в такива случаи се стига до престъпления срещу помагачите. Един от многобройните примери за подобно поведение е случаят със завеждащия на отделението по хирургия на една от варшавските болници Франчишек Рашей, който перманентно оказва медицинска помощ на живеещите във варшавското гето. Организира за тях и кръводарителска акция. През юли 1942 г. бива убит от Гестапо в жилището на един от своите еврейски пациенти, докато го преглежда⁷⁾. Юзеф Кравчик, жител на селцето Боиска, превързва ранен в крака беглец от гетото, когото среща случайно в гората край родното си село. Не след дълго беглецът е заловен от немците и е принуден да издаде името на лицето, което му е направило превръзка. В сутрешните часове на втори януари 1943 г. в Боиска пристига група немски жандармеристи и разстрелва заради споменатата вече постъпка Юзеф Кравчик заедно със съпругата му и сина му⁸⁾. Тадеуш Новак работи като шлосер в заводите „Хасаг“ в Скаржиско-Каменна. В произвеждащата боеприпаси фабрика от 1941 г. работят и евреи. През април 1943 г. Новак е заловен да предава на един от еврейските работници хляб и писмо от семейството му, намиращо се извън лагера. За това си действие той бива разстрелян публично в двора на фабриката⁹⁾. Към действията за оказване на помощ, макар и без измерим ефект, може да бъде причислена и акцията, предприета от общинския секретар в Хелмно – Станислав Кашински. През декември 1941 г. той е свидетел

на пускането в действие на първия лагер на смъртта на полска земя – концентрационния лагер Кулмхов. Кашински счита за необходимо да алармира властите на полската държава в нелегалност и западните държави за геената на евреите в този лагер, и се заема с това месец след като лагерът започва да функционира. За тази цел той изпраща писмо, адресирано най-вероятно до Международния Червен кръст в Швейцария. Макар днес обстоятелствата, при които немската полиция научава за писмото, да не могат да бъдат точно установени, едно е сигурно – писмото е било заловено, в резултат на което през януари 1942 г. Кашински е арестуван. Опитва се да избяга, докато го транспортират, и бива разстрелян. Няколко дни по-късно е задържана и съпругата му, бременна в онзи момент. Тя загива при неизяснени докрай обстоятелства¹⁰⁾.

2. Форми на репресия

Както може да се види от примерите по-горе, всяка форма на помощ за еврейското население носи огромен риск. Помагащите са застрашени от различни последствия: от побой и разстрел, през конфискация на имуществото и попадане в затвор или концентрационен лагер, до смърт. На окупираните полски земи смъртното наказание за оказана на евреите помощ е регламентирано законово. На 15 октомври 1941 г. излиза наредба на генерал-губернатора Ханс Франк „за ограничаване на пребиваването в Генералната губерния“, в която пише: „Евреи, напускащи определения им район без разрешение, подлежат на смъртно наказание. На същото наказание подлежат и лица, които съзнателно укриват такива евреи. Подстрекателите и помощниците се наказват със същото като извършителя, а опитът за извършване ще бъде третиран като извършване. В по-леките случаи може да бъде постановен строг затвор или затвор“. Подобни разпоредби излизат и на ниво окръзи и околии. Кметовете са задължени да информират за случаи на укриване на евреи, а властите задължават и жителите на подвластните им терени да предават в ръцете на полицията всяка информация за нелегално пребиваване на евреи. Такова поведение изисква и управителят на окръг Хрубешов в бюлетина си от 22 октомври 1942 г.: „Всеки жител е длъжен веднага да предаде срещнатия от него евреин в най-близкия полицейски участък. Който даде убежище на евреин, осигури му храна или му окаже каквато и да е друга помощ, подлежи на смъртно наказание“. Броят на подобни местни разпоредби е значителен, те се разпространяват особено широко в периода на ликвидация на гетата през 1942 и 1943 г.

Немските наредби, отнасящи се до смъртното наказание за помощ на евреи, са изпълнявани с цялата им суровост. Групата на лицата, наказани със смърт за подобни действия, включва и жертвите на престъпления, извършени от служители на военни и полицейски формации на мястото на събитието, т.е. в момента, в който оказването на помощ е разкрито, както и загиналите в резултат на брутален побой или мъчения, осъдените на смърт с присъда на

немски съдилища, за които присъдата е била изпълнена, а също и затворниците от затворите и концентрационните лагери, които по различни причини (болест, побой, изтощение) са умрели на мястото на заточението си.

От установения до този момент брой на лицата, загинали заради оказана на евреите помощ, категорично най-голям дял се пада на застреляните или умрели вследствие на побой или огнестрелни рани на мястото, на което са разкрити, че оказват помощ. Към тях принадлежат както престъпленията, извършени срещу отделни лица, така и убийствата на цели семейства и на жителите на едно или няколко села. За пример може да послужи убийството на семейство Улма в Маркова (виж отделния текст на тази тема в настоящия том с автор Матеуш Шпитма). Оказването на помощ на евреи е повод и за разстрела на петчленното семейство Баранек от Шедлиско. По молба на своя приятел – войника Болеслав Фаленцки от Армия Крайова, Винценти Баранек укрива семейство Готфрид. Рано сутринта на 15 март 1943 г. няколко немски офицери от Sonderdinst идват в стопанството на Баранек. Преди това офицерите са наредили на кмета да събере всички мъже от селото пред дома на семейството. Стопанството е претърсено и немците откриват скривалището на евреите. След като ги разстрелват, извеждат съпрузите Баранек пред дома им и разстрелват и тях. После са разстреляни и синовете им – Тадеуш и Хенрик. Живеещата със семейството мащеха на Винценти – Катажина, успява да се укрие и да избегне смъртта. На следващия ден съседите ѝ я убеждават да отиде в участъка в Мехов, тъй като цялото население на селото е заплашено от репресии. След като се явява в участъка, тя също е разстреляна от немците¹¹. Към същата категория репресии може да бъде причислена и смъртта на няколко десетки поляци, които са убити заради укриване на евреи в четири села на Липски окръг. Проверка на събитията, случили се през декември 1943 г. и януари 1944 г., е извършена от Себастиан Пьонтковски и Яцек Млинарски, които въз основа на различни източници старателно и точно реконструират протичането на събитията, установявайки реално имената на лицата, които действително са загубили живота си, помагайки на съседите си евреи¹².

Друга история за колективна отговорност за оказана помощ на евреите е свързана с чифлика Паулинов. Неговите работници и местното население оказват помощ на укриващите се евреи от гетото в Стердин: доставят им храна и ги укриват в пристройките на имението. Сред укриващите се е и мним беглец от транспорта до Треблинка, произхождащ от Франция, който в действителност е сътрудник на окупатора и провокатор от Варшава. Местното население приема непознатия с подозрение и му отказва помощ. През нощта на 23 срещу 24 февруари 1943 г. започва акция на репресии в околностите на Паулинов. Немците разполагат със списък на лицата, оказвали помощ на укриващите се евреи. Допълнителна идентификация прави

евреинът, представящ се преди това за беглец от транспорта до Треблинка. В резултат на тази акция са убити 11 човека, оказвали помощ на евреите¹³⁾. В село Скурнице-Копалня на 16 април 1943 г. за укриване, помощ и приготвяне на скривалище за десет човека и доставяне на храна немците убиват седем човека от семейство Олшевски и депортират още двама в концентрационен лагер, където те намират смъртта си¹⁴⁾.

В групата на намерилите смъртта си заради оказана на евреите помощ са също и жертвите на публични екзекуции. На 13 декември 1943 г. в Лвов излиза публичен информационен бюлетин за осъждането на смърт на 30 човека заради нарушаване на наредбата от 2 октомври 1943 г. за „ликвидиране на нападенията срещу немското дело за разширяване на Генералната губерния“. Те са осъдени от Специалния съд на командващите полицията и службата за безопасност на окръг Галиция. Сред изброените са седем човека, попаднали в списъка заради укриване на евреи. На следващия ден на Краковския площад в Лвов са разстреляни 15 човека от списъка, двама от тях за укриване на евреи: Михал Пястун и Настя Суш. Останалите щели да бъдат обявени за невинни, ако през следващите три месеца не бъдат извършени престъпления срещу немците в Лвов или околностите му. Но екзекуциите на останалите затворници са извършени само месец по-късно, т.е. на 14 януари 1944 г. За укриване на евреи тогава са разстреляни: Юлия Ижек, Виктория Малавска, Халина Шлядовска, Мария и Бронислав Юзефови¹⁵⁾.

Едно от преките последствия от разкриването на помощта за еврейското население е задържането и арестуването на участниците в процедурата по помагане или на заподозрените в съучастничество и предоставянето им на разположение на немските специални съдилища (*Sondergericht*). Съдилищата, които функционират на територията на Генералната губерния, по време на процесите срещу помагали на евреите лица се позовават на разпоредбата от 13 септември 1940 г. за ограничаване на пребиваването в Генералната губерния в съответствие с разпоредбата от 10 ноември 1942 г. за създаване на еврейски квартали в околиците Радом и Краков. На тяхно основание съдилищата издават смъртни присъди, присъди за лишаване от свобода, глоби, а също и оправдателни присъди. За голяма част от осъдените смъртното наказание е изпълнено, а за други съдът взема решение за промяна на присъдата за лишаване от свобода, като в повечето случаи до такова решение се стига по пътя на помилване, постановено от Главния губернатор. Ето няколко примера за присъди на специалните съдилища. Смъртна присъда заради оказана на евреите помощ получават съпрузите Катажина и Юзеф Балицки. От 17 декември 1942 г. те дават подслон и храна на двама мъже с еврейска националност, които намират още преди войната. Укриващите се братя са предадени от съседите, а на 5 февруари 1944 г. украински полицаи от участъка в Шчежец арестуват Балицки и ги изпращат в затвора в Лвов, откъдето са прехвърлени в затвор в

Жешов, а след това в Краков. На 25 юли с присъда на Специалния съд в Краков двамата са осъдени на смърт, като няколко месеца по-късно наказанието е променено на две години затвор за Катажина Балицка и три години затвор за Юзеф Балицки. Балицки умира, вероятно в затвора¹⁶⁾. В Хотл – село близо до Пинчов, Ян Виткош укрива в стопанството си четиричленно еврейско семейство. Сутринта на 24 март 1943 г. немците обграждат цялото село и претърсват околностите му. В една от плевните немците попадат на укриващите се евреи и те започват да бягат. Близо до скривалището застрелват жената, а съпругът и синът ѝ са задържани. По време на следствието те посочват лицата, които са им помагали. По този начин немците се добират до стопанството на Ян Виткош, където застрелват задържаните. Виткош е осъден на смърт. Присъдата е изпълнена на 20 юли 1943 г. в Келце¹⁷⁾. Братята Ян и Станислав Курджел безкористно помагат на две познати еврейки да избягат от гетото в Жарки. При опита им да напуснат града на 24 септември 1942 г. и четиримата са задържани от Гестапо. Еврейките, които не събуждат никакви подозрения, получават разрешение да продължат пътя си, но братя Курджел, у които при претърсването са намерени документите на еврейките, са арестувани. Специалният съд в Ченстохова им издава смъртна присъда, която е изпълнена на 2 април 1943 г.¹⁸⁾

Друга форма на репресия, която немските власти прилагат спрямо оказали помощ на евреи лица, е изпращането в затвори, концентрационни лагери или лагери за принудителен труд. Станислава Чиха например през 1943 г. укрива в специално направен бункер в жилищна сграда в Сосновец шестнадесет човека с еврейска националност. Старае се освен това да осигури храна на укриващите се. Помага и в организирането на болнично лечение за една от укриващите се, която е бременна. В резултат на донос Чиха е арестувана от Гестапо и е изпратена в затвор, за да стигне в крайна сметка до концентрационния лагер в Равенсбург. Аналогичен е случаят на Марчин Ковалик – жител на Радом, който по време на окупацията работи в местната оръжейна фабрика. През януари 1943 г. е арестуван от полицията по сигурността заради това, че е оказал помощ на евреи. Ковалик приема от непознат нему еврейски работник писмо, вероятно с намерението да го изпрати или да го достави на посочения адрес. Съдът го осъжда на лишаване от свобода в концентрационния лагер Аушвиц, където няколко месеца по-късно умира¹⁹⁾.

3. Обстоятелства около репресиите

Въз основа на достъпния материал само за малка част от случаите могат да бъдат установени причините, поради които поляците са били готови да окажат помощ в условия, застрашаващи живота им. Сред мотивите, които подтикваат помагащите към подобни действия, са: познанство отпреди избухването на войната, т.е. укриваният е съсед, познат, работодател или работник на пома-

гашия. Други приемат помощта като изплащане на дълг от благодарност, като споменатото семейство Балицки от Шемянуква, които укриват братята Пастернак, понеже по време на съветската окупация те осигуряват скривалище на сина им, осъден на изпращане в лагер. За други помощта към онеправданите представлява проява на хуманитаризъм – „живот по законите на съвестта“, изпълнение на повелите и каноните на католическата религия. Някои решават да окажат помощ заради парично възнаграждение, други не са били наясно, че укриването на евреи противоречи на приетия закон, или пък не са знаели, че укриваният е еврей. В много случаи решението да се поеме риск, е било резултат от няколко независещи една от друга причини.

За пълното пресъздаване на обстоятелствата, при които се е стигнало до репресия, интересни са и конкретните причини довели до разкриване на оказването на помощ. В част от случаите източник на информацията са писмени или устни доносничества пред властите на местната администрация и на полицията, наричани лаконично в повечето източници „доноси“, „анонимни доноси“, „доноси на съседа“, „доноси на полския съсед“. Понякога се появява предположение относно това кой би могъл да информира местната полиция за укриването на евреи, понякога се посочват конкретни лица, указани персонално. Като илюстрация на това явление може да послужи случаят на съпрузите Ян и Хелена Пшешляк, които укриват около 30 евреи в училището в „Стара Хута“, квартал на Явожно. Ян Пшешляк е директор на училището, а Хелена – учителка по полски език. През нощта на 12 срещу 13 юли 1942 г. те са арестувани и не след дълго са изпратени в концентрационния лагер в Аушвиц, където намират смъртта си. Няколко години след войната по иск, подаден в Апелационния съд в Краков, се провежда процес срещу разсилния на това училище, когото двама от жителите на Явожно обвиняват, че е предал съпрузите Пшешляк. През декември 1949 г. обаче съдът издава оправдателна присъда поради липса на доказателства, тъй като не всички свидетели по делото посочват именно разсилния за виновен. Някои твърдят, че това би могло да е дело на съпругата му, а други от свидетелите привеждат като доказателство думите на самия Пшешляк, който трябва да е споделил пред един от другите затворници в лагера, че това може да е дело на един от предишните разсилни на училището, който още преди война е бил в конфликт с него. Други от свидетелстващите в процеса твърдят, че никой не е доносничил на полицията, а укриващите се евреи са постъпвали много лекомислено, оставяйки светната лампата в помещенията, в които се криели, което несъмнено е събудило подозрението на местната жандармерия и така се е стигнало до трагедията²⁰.

Споменатото по-горе неспазване на основни правила за безопасност от страна на укриващите се е честа причина за разконспириране и разкриване на тези, които са поели риска да им окажат помощ. Укриването на евреи е можело да бъде разкрито и в резултат на рутинна проверка, случаен обиск

или нещастно стечение на обстоятелствата. Друга пряка причина за репресии е посочване на скривалището или издаване на криещия се, направено от заловен по време на хайки, обиски или пък при преместването на друго място. Подобно събитие се случва например в Панталовице и Хандле Шклярске в Пшеворска околия. Живеещите в тези села семейства Левандовски, Кушка и Дец доставят храна на група евреи, които се крият в полските гори. На 4 декември 1942 г. в дома на Левандовски пристигат местните жандармеристи и служители на Гестапо. Придружава ги осемнайсетгодишната Малка Шонфелд, която по-рано също се е възползвала от помощта на споменатите семейства. Бива задържана при неизяснени обстоятелства и след като ѝ обещават да остане жива, издава тези, които са ѝ помагали, в резултат на което те са разстреляни²¹⁾.

Реализираната от Института за национална памет програмата *Индекс на поляците, репресирани и убити заради оказана от тях помощ на евреите по време на Втората световна война* целенасочено се стреми да създаде възможно най-пълния списък на лицата, засегнати от репресии заради дейността им за подобряване на ситуацията на еврейското население по време на немската окупация. До този момент е проверена, анализирана и обработена само част от информацията, събрана за целите на Програмата. Работата по проверката все още продължава и с нейното напредване знанията ни на тема репресирани, в това число убити полски граждани, помагали на евреите по време на Втората световна война, ще стават все по-пълни. Това ще позволи да бъдат формулирани оценки и да бъдат направени генерални изводи.

Превод от полски: Станка Бонова

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Datner, Sz. (1968). *Las Sprawiedliwych*, Warszawa, 115.
2. Белявски събира тези материали в 46 тома в рамките на следствие със сигнатура Ds. 23/68. Те се съхраняват в архива на Института за национална памет в комплект със сигнатура IPN BU 392.
3. Bielawski, W. (1987). *Zbrodnie na Polakach dokonane przez hitlerowców za pomoc udzielaną Żydom*, Warszawa, с. 7 – 8.
4. *Those who helped Jews. Polish Rescuers of Jews during the Holocaust*, Варшава, 1993 (няма редактор на тома).
5. Напр. Zajączkowski, W. (1988). *Martyrs of Charity*, Waszyngton посочва 2300 убити заради оказана на евреите помощ, а Anna Poray-Wybranowska изчислява броя им на повече от 5 хиляди (*Those Who Risked Their Lives*, Chicago 2008).

6. Rejestr faktów represji na polskich obywatelach za pomoc Żydom w okresie II wojny światowej, t.1, red. A. Namysło, G. Berendt, Warszawa 2014, c. 8
7. Bartoszewski, W. & Lewinówna, Z. (1969). Ten jest z Ojczyzny mojej: Wspomnienia z lat 1939–1945, Kraków, c. 817. Sakowska, R. (1993). Ludzie z dzielnicy zamkniętej. Z dziejów Żydów w Warszawie w latach okupacji hitlerowskiej: październik 1939 – marzec 1943, Warszawa, c. 237; Wroński S., Zwolak M. (1971). Polacy-Żydzi 1939 – 1945, Warszawa, c. 407
8. S. Piątkowski, Krawczyk Józef, Krawczyk Zofia, Krawczyk Adam, w: Rejestr faktów represji..., c. 386.
9. E. Krężolek, Tadeusz Nowak, w: Rejestr faktów represji..., c. 406.
10. Siepracka, D. (2009). Stanisław Kaszyński. Próby rozpowszechniania informacji na temat obozu zagłady w Chełmnie nad Nerem [w:] Kto w takich czasach Żydów przechowuje? Polacy niosący pomoc ludności żydowskiej w okresie okupacji niemieckiej, red. A. Namysło, Warszawa, c. 228 – 251.
11. Samsonowska, K. (2009). Zamordowanie rodziny Baranków z Siedlisk koło Miechowa, w: “Kto w takich czasach Żydów przechowuje?”... Polacy niosący pomoc ludności żydowskiej w okresie okupacji niemieckiej, red. A. Namysło, Warszawa, c. 105 – 115.
12. Młynarczyk, J. A. , Piątkowski, S. (2007). Cena poświęcenia. Zbrodnie na Polakach za pomoc Żydom w rejonie Ciepłowa, Kraków.
13. Osiński, T. Augustyniak Franciszek, Drgas Zygmunt, Kierylak Franciszek, Kotowska Ewa, Kotowski Józef, Kotowski Stanisław, Marian Nowicki, Stanisław Piwko, Siwiński Jan, Uziębło Ludwik, Wiktorzak Aleksandra, w: Rejestr faktów represji..., c. 348 – 350.
14. E. Krężolek, Olszewski Henryk, Olszewska Janina, Olszewska Maria, Olszewski Leon, Olszewski Marian, Olszewska Krystyna, Olszewski Jan, Olszewski Bogdan, Olszewska Zofia, w: Rejestr faktów represji..., c. 326 – 328.
15. Районна комисия за разследване на престъпленията срещу полския народ в Катовице, S 43/14/Zn, Следствие за военните престъпления и престъпленията срещу народа през 1943 г. в Лвов, изразяваща се в убийството с огнестрелно оръжие на няколко десетки личности, в това число Тадеуш Солка, от служителите на немските полицейски сили на реда въз основа на националистически и политически мотиви.
16. Syrynk J. Historia Józefa Balickiego [w:] „Kto w takich czasach Żydów przechowuje?...” Polacy niosący pomoc ludności żydowskiej w okresie okupacji niemieckiej, red. A. Namysło, Warszawa 2009, c. 145 – 156.
17. Krężolek, E. Jan Witkoś [w:] Rejestr faktów represji..., c. 186.
18. G. Onyszko, Kurdziel Jan, Kurdziel Stanisław, w: Rejestr faktów represji..., c. 157.
19. S. Piątkowski, Marcin Kowalik [w] Rejestr faktów represji..., c. 175

20. Namysło, A. (2009). „Tak się po cichu szeptało: kto w takich czasach Żydów przechowuje.”. Tragedia małżeństwa Prześlaków z Jaworzna., w: Kto w takich czasach..., c. 188 – 202.
21. Rączy, E. (2008). Pomoc Polaków dla ludności żydowskiej na Rzeszowszczyźnie w latach 1939 – 1945, Rzeszów.

**“WHO PROVIDE SHELTER TO JEW, DELIVER FOOD
OR RENDER OTHER ASSISTANCE SHALL BE SUBJECT
TO A DEATH PENALTY”**

Poles oppressed for their help to the Jewish population
- a program of the Institute of National Remembrance

Abstract. The Institute of National Remembrance realized a program "Index of Poles, repressed and killed for assisting Jews during the Second World War". The aim of the program is to identify the names of Polish citizens who lived in the territory of the Republic of Poland before September 1, 1939 and were oppressed by the Third Reich military and civilian authorities, its officers and members of the Nazi Party; by the collaborative organizations, for assisting Jewish population.

✉ **Dr. Aleksandra Namysło**

Institute of National Remembrance
Department of Historical Studies, Katowice
102, Józefowska St.
40-145 Katowice, Poland
E-mail: aleksandra.namyslo@ipn.gov.pl